

Examen HAVO

2012

tijdvak 1
dinsdag 15 mei
13.30 - 16.30 uur

Nederlands

Dit examen bestaat uit 20 vragen en een samenvattingsopdracht.
Voor dit examen zijn maximaal 50 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Geef niet meer antwoorden (zinnen, redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld één zin wordt gevraagd en je antwoordt met meer dan één zin, dan wordt alleen de eerste zin in de beoordeling meegeteld.

De misdaadparadox

(1) Stel, je woont in een grote stad en bent een jaar of 25. Je rekent er niet op, maar je weet dat het een keer kan gebeuren: je fiets wordt gestolen, er wordt bij je ingebroken of je wordt op straat beroofd en zelfs bedreigd met een mes. Als het jou gebeurt, ben je geschokt over hoe erg het is. De impact is onverwacht groot en de klap ijlt lang na. Maar je bent er niet verbaasd over dát het is gebeurd. Of, stel, je bent zestig en je woont in een boerderij op het platteland. De deur zit meestal niet op slot. Je kent iedereen in het dorp. En dan wordt er ingebroken. Je bent geschokt: iemand is in je huis geweest en heeft aan je spullen gezeten. De impact is groot. Maar daarbij komt dat je er verbaasd over bent dát het is gebeurd.

(2) De criminaliteit in Nederland daalt al jaren. Toch voelt een meerderheid van de bevolking zich onveiliger dan tien jaar geleden. Hoe is dat te verklaren? Naarmate er minder criminaliteit is in je omgeving, neemt de tolerantie af voor wat er gebeurt. Zo beschrijven criminologen de 'veiligheidsparadox'. Die paradox werd in 2002 in het boek *De veiligheids-utopie* beschreven door criminoloog Hans Boutellier. De paradox verklaart hoe het kan dat het volgens de cijfers al jaren veiliger wordt in Nederland, maar dat mensen zich niet veiliger voelen.

(3) Criminaliteit en veiligheid zijn geen statische begrippen. Ze veranderen en zijn onderhevig aan modes. In de jaren vijftig en zestig werd nog actief opgetreden tegen souteneurs en uitbaters van bordelen. Vanaf 2000 kun je in Nederland legaal een bordeel runnen. Het omgekeerde geldt voor de verkoop

45 van paddo's. Tien jaar geleden werden overal in het land smartshops geopend die legaal hallucinogene paddenstoelen konden verkopen. Maar sinds de minister voor Gezondheidszorg in december 2008 het paddoverbod heeft ingevoerd, is het verkopen ervan strafbaar. Ook de beleving van criminaliteit verandert. Veroorzaken scheldende hangjongeren overlast of bedreigen ze buurtbewoners?

(4) Vrijwel dagelijks worden cijfers gepubliceerd over misdaad, gedetineerden en recidive. Er zijn echter slechts enkele langlopende onderzoeken naar criminaliteit die iets zeggen over structurele ontwikkelingen. Misschien wel de belangrijkste is de slachtofferenquête. Sinds 1980 vraagt het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) mensen of zij het afgelopen jaar te maken hebben gekregen met criminaliteit. "De introductie van die enquête is symbolisch voor een verandering in het denken over criminaliteit", zegt Bert Berghuis, raadadviseur bij het ministerie van Justitie. Hij verzamelt en analyseert al decennia criminaliteitscijfers. "Tot het midden van de jaren zeventig was er eigenlijk heel weinig aandacht voor slachtoffers van criminaliteit. De dader was altijd het uitgangspunt: die moest opgepakt en gestraft of behandeld worden. Het slachtoffer stond daar helemaal buiten." Nu hebben slachtoffers spreekrecht in de rechtszaal. Maar de introductie van de slachtofferenquête markeert niet alleen een kentering in het denken over criminaliteit. Bijna dertig jaar na de introductie zijn deze gegevens een belangrijk uitgangspunt voor beleidsmakers en wetenschappers. De politie baseert

er deels haar prioriteiten op, en voor wetenschappers zijn deze cijfers vaak het beginpunt van onderzoek.

(5) Toeval of niet, het jaar na de moord op Pim Fortuyn¹⁾ in 2002 beginnen de criminaliteitscijfers in Nederland te dalen. Steeds minder mensen zeggen tegen de enquêteurs van het CBS dat ze slachtoffer zijn geweest van lichte of zware criminaliteit. De criminaliteitscijfers zijn inmiddels zelfs gedaald tot ver onder het niveau van 1980, toen men voor het eerst grote groepen mensen enquêteerde. Als je aan mensen vraagt of het in Nederland veiliger is dan tien jaar geleden, blijkt echter dat een meerderheid van de bevolking zich in Nederland onveiliger voelt. De cijfers over het onveiligheidsgevoel zijn weliswaar ook gedaald en liggen nu op het laagste niveau sinds 1991, maar nog altijd denkt meer dan de helft van de Nederlanders dat het hier onveiliger wordt.

(6) Ook de politiecijfers (de aantallen aangiftes) lijken het beeld te bevestigen dat de criminaliteit sinds een piek in 2002 daalt. “Dat kan een indirect gevolg zijn van de moord op Pim Fortuyn”, zegt onderzoeker Roel Jennissen van het WODC, het onderzoekscentrum van het ministerie van Justitie. Na de parlementsverkiezingen van 2002 kwam er veel aandacht voor blauw op straat, op managers bij de politie werd gekort en in een stad als Rotterdam werd veiligheid topprioriteit.

(7) Maar bij alle cijfers die wijzen op een afname van criminaliteit, zijn kanttekeningen te maken. Zo schieten slachtofferenquêtes op een belangrijk punt tekort: allochtonen en jongeren doen er minder vaak aan mee. ‘Onder-rapportage’ noemen criminologen dat. Een groot deel van de criminaliteit komt in geen enkele statistiek terecht, doordat mensen denken dat het geen zin heeft aangifte te doen. Of doordat de criminaliteit door niemand anders

dan andere criminelen wordt opgemerkt. Criminelen die elkaar onderling belazeren, doen geen aangifte. Maar ook de gegevens die er wel zijn, zijn niet altijd makkelijk te interpreteren, vertelt Ido Weijers, bijzonder hoogleraar jeugdrechtspleging aan de Universiteit Utrecht. Hij doet onderzoek naar jeugdige veelplegers in Utrecht. “De verdeling van geweld in categorieën is subjectief. Waar ligt de grens tussen een klap geven en mishandelen? Die is voor iedereen anders en speelt dus een rol bij de interpretatie van informatie uit slachtofferenquêtes.”

(8) Uit alle cijfers komt één ding helder naar voren. De gevoelens van onveiligheid worden vooral veroorzaakt door jongeren en geweld op straat. Uit onderzoek van TNS NIPO uit 2008 blijkt bijvoorbeeld dat agressie, zinloos geweld, jeugd en hangjongeren het meest worden genoemd als redenen voor het toegenomen gevoel van onveiligheid. Die gevoelens zijn niet irrealistisch en hebben zeker niet alleen te maken met afgenomen tolerantie. “Als je wat preciezer kijkt naar de aangiftes bij de politie”, zegt Jennissen van het WODC, “blijkt dat de algehele daling van criminaliteit vooral komt door de afname van het aantal inbraken en diefstallen (vermogensdelicten).” Daarvoor zijn drie logische verklaringen: auto’s en woningen zijn steeds beter beveiligd – mensen nemen autoradio en TomTom mee de auto uit –, het aantal heroïneverslaafden is gedaald en, meer recentelijk, veelplegers worden strenger gestraft.

(9) Maar tegenover het dalend aantal diefstallen en inbraken staat een stijgend aantal meldingen van geweld. En juist het gebruik van geweld schokt de samenleving en geeft burgers een onveilig gevoel. Wat verder opvalt, is dat de jeugdcriminaliteit de afgelopen jaren – tegen de trend in – stijgt. Ook

die vorm van criminaliteit geeft relatief veel zichtbare overlast voor de samenleving: uitgaansgeweld en straat-criminaliteit hebben een grotere impact dan delicten als drugssmokkel en financiële fraude, die op het oog slachtofferloos lijken.

190
195
200
(10) Kunnen die twee ontwikkelingen verklaren waarom een meerderheid van de Nederlanders denkt dat Nederland minder veilig is dan tien jaar geleden? Het is een bekend gegeven dat jongeren de belangrijkste daders én slachtoffers zijn van criminaliteit.

Crimineel gedrag begint vaak in de puberteit en bereikt een piek als de jongeren tussen de achttien en twintig jaar zijn. Om dit in beeld te brengen, gebruiken criminologen de 'age-crime curve'. In zo'n grafiek is te zien op welke leeftijd de meeste mensen uit een bepaalde groep crimineel actief zijn.

205
210
215
220
225
230
(11) Stijgt de jeugdcriminaliteit wel echt zoals de politiecijfers suggereren? Er is langlopend onderzoek waaruit blijkt dat jongeren níét criminelere zijn dan twee decennia geleden. Het WODC vraagt sinds 1986 aan jongeren of zij zich schuldig hebben gemaakt aan overtredingen of criminaliteit zoals zwartrijden, diefstal of iemand verwonden. Uit die rapportages blijkt volgens criminoloog André van der Laan van het WODC dat crimineel gedrag onder jongeren redelijk stabiel op een hoog niveau ligt: "Gemiddeld zegt bijna 40 procent van de jongeren betrokken te zijn geweest bij één of meerdere vormen van criminaliteit, maar daarbij moet je in je achterhoofd houden dat jongeren graag stoer doen. We gaan ervan uit dat vooral lichtere vergrijpen worden overdreven. Tegelijk zullen jongeren zwaardere vergrijpen eerder verzwijgen."

235
(12) Wat is waar: blijft de criminaliteit onder jongeren stabiel, zoals het WODC van jongeren zelf hoort, of

240
245
250
255
260
265
270
275
duidt het toegenomen aantal aangiftes tegen jongeren toch op een steeds criminelere wordende jeugd? De stijging van het aantal jongeren dat als verdachte wordt aangemerkt, kan volgens Van der Laan voortkomen uit meer aandacht van de politie. Ook de normen over wat aanvaardbaar gedrag is en wat niet, veranderen. Wetenschappers spreken in dit verband wel over het criminaliseren van kattenkwaad. "Dat zien we terug in de cijfers over jeugdcriminaliteit", stelt Van der Laan.

(13) Deze zienswijze wordt bevestigd door hoogleraar Weijers. Hij vindt dat harder wordt opgetreden tegen kleinere vergrijpen, bijvoorbeeld in het onderwijs. "Steeds meer scholen bewaken niet meer zelf de orde, maar spreken af met de politie dat die snel komt als er ruzie is. Dat betekent dus dat het schoolplein tot openbare ruimte wordt gebombardeerd en dat een vechtpartij met een bloedneus al heel snel als 'openlijke geweldpleging' de statistieken ingaat." Incidenten die vroeger werden afgedaan met een gesprek (al dan niet in aanwezigheid van de ouders) kunnen nu strafzaken worden. Het aantal 'flutzaken', zo rapporteren parketsecretarissen van het Openbaar Ministerie²⁾, is daardoor enorm toegenomen. Volgens Weijers is het gevolg dat jonge kinderen een strafblad krijgen voor dingen die niet of nauwelijks als criminaliteit kunnen worden gekwalificeerd. Relatief normaal gedrag van jongeren wordt 'gecriminaliseerd'.

(14) Het lijkt erop dat gevoelens van onveiligheid niet alleen worden veroorzaakt doordat vaker geweld wordt gebruikt en jongeren criminelere zijn. Er wordt ook minder getolereerd: de politie wordt sneller ingeschakeld. En dat is in lijn met de paradox van Boutellier.

naar: Jan Meeus en Merel Thie
uit: NRC Handelsblad, 14 november 2009

- noot 1 Pim Fortuyn (1948-2002) was een Nederlands politicus voor PvdA, VVD, Leefbaar Nederland en tot slot Lijst Pim Fortuyn. Fortuyn werd in mei 2002 vermoord.
- noot 2 Het Openbaar Ministerie (OM) vormt samen met de rechters de rechterlijke macht en bepaalt wie voor de rechter moet verschijnen, en voor welk strafbaar feit.

Tekst 1 De misdaadparadox

- 1p 1 Welke uitspraak over alinea 1 van de tekst 'De misdaadparadox' is juist, gelet op de eerste vijf alinea's van deze tekst?
Alinea 1 laat zien dat
- A de begrippen 'criminaliteit' en 'veiligheid' door de jaren heen zijn veranderd.
 - B mensen criminaliteit minder accepteren naarmate hun omgeving veiliger is.
 - C oudere mensen criminaliteit anders ervaren dan jongere mensen.
 - D stadsbewoners zich minder van criminaliteit aantrekken dan plattelandsbewoners.

- 1p 2 Met welke combinatie van begrippen kan de inhoud van alinea 3 het beste getypeerd worden?
- A argument - weerlegging
 - B definitie - toelichting
 - C stelling - onderbouwing
 - D verschijnsel - voorwaarden

De tekst 'De misdaadparadox' kan onderverdeeld worden in zes delen. Deze achtereenvolgende delen kunnen voorzien worden van de volgende kopjes:

- 1 Stijging van gevoel van onveiligheid
- 2 Benadering van criminaliteit en veiligheid
- 3 Terugloop in criminaliteitscijfers
- 4 Nuancering van criminaliteitscijfers
- 5 Vraagtekens bij stijging jeugdcriminaliteit
- 6 Conclusie betreffende onveiligheidsgevoelens

- 1p 3 Bij welke alinea begint deel 2?

- 1p 4 Bij welke alinea begint deel 3?

- 1p 5 Bij welke alinea begint deel 5?

"De introductie van die enquête is symbolisch voor een verandering in het denken over criminaliteit." (regels 67-70)

- 3p 6 Formuleer de onderbouwing voor deze uitspraak.
Baseer je antwoord op gegevens uit alinea 4.
Gebruik maximaal 20 woorden.

tekstfragment 1

Harde hand of zachte dwang?

Nederland kende lange tijd een mild strafklimaat. Na de Tweede Wereldoorlog geloofden christelijke en sociaal-democratische denkers in de opbouw van een gemeenschap waarin misdaad goeddeels zou zijn uitgebannen, schrijft de sociaal-psycholoog Hans Boutellier in zijn boek *De Veiligheidsutopie*. Als de welvaart steeg, hoefde niemand meer te stelen. En als de samenleving rechtvaardig was, zou agressief gedrag verdwijnen, omdat niemand zich vernederd hoefde te voelen.

Bij een misdrijf had ook de gemeenschap een beetje gefaald: zij was niet bij machte gebleken het dwalende individu op het rechte pad te houden. Zowel christenen als socialisten hadden een zekere compassie met de dader. Voor christenen was hij een zondaar die van zijn dwalingen moest worden genezen. Voor socialisten een slachtoffer van een onrechtvaardig systeem.

naar: P. Giesen, de Volkskrant, 16 januari 2010

In tekstfragment 1 wordt anders gesproken over de dader dan in alinea 4 van de tekst 'De misdaadparadox'.

- 3p 7 Leg dit verschil uit.
Gebruik maximaal 30 woorden.
- 2p 8 In alinea 4 wordt positief gesproken over de slachtofferenquête.
Citeer een zin uit het tekstgedeelte van de alinea's 5 tot en met 7 waarin juist sprake is van directe kritiek op die enquête.
- 1p 9 Wat is het gevolg van onderrapportage, gelet op alinea's 6 en 7?
Het gevolg van onderrapportage is dat
- A allochtonen en jongeren minder vaak geënquêteerd worden.
 - B de slachtofferenquêtes duidelijk aantoonbare fouten bevatten.
 - C de statistieken een minder reëel beeld geven van de criminaliteit.
 - D zelden aangifte gedaan wordt van een gepleegde misdaad.
- 1p 10 Met welk begrip kan de functie van alinea 6 ten opzichte van alinea 5 het beste benoemd worden?
- A gevolg
 - B samenvatting
 - C tegenstelling
 - D uitwerking

- 1p 11 Met welk begrip kan de functie van alinea 8 ten opzichte van de voorafgaande alinea's het beste benoemd worden?
- A constatering
 - B gevolg
 - C samenvatting
 - D voorbeeld

“Die gevoelens [van onveiligheid] zijn niet irreëel en hebben zeker niet alleen te maken met afgenomen tolerantie.” (regels 163-165).

- 1p 12 Welk type argumentatie gebruiken de schrijvers in alinea 9 om dit standpunt te ondersteunen?
- argumentatie op basis van
- A autoriteit
 - B onderzoeksbevindingen
 - C vermoedens
 - D vooroordelen

“Kunnen die twee ontwikkelingen verklaren waarom een meerderheid van de Nederlanders denkt dat Nederland minder veilig is dan tien jaar geleden?” (regels 194-198)

- 2p 13 Welke twee ontwikkelingen worden bedoeld?
- Nummer je antwoorden.

“Wetenschappers spreken in dit verband wel over het criminaliseren van kattenkwaad. ‘Dat zien we terug in de cijfers over jeugdcriminaliteit’, stelt Van der Laan.” (regels 244-249)

- 3p 14 Leg uit wat het verband is tussen het criminaliseren van kattenkwaad en de cijfers over jeugdcriminaliteit.
- Baseer je antwoord op alinea's 12 en 13.
- Gebruik maximaal 20 woorden.

- 1p 15 Welk type argumentatie gebruiken de schrijvers in alinea 13 vooral om deze zienswijze te ondersteunen?
- argumentatie op basis van
- A autoriteit
 - B controleerbare feiten
 - C vermoedens
 - D waardeoordelen

tekstfragment 2

“Veel mensen zijn bezorgd omdat ze denken dat de jeugdcriminaliteit toeneemt. Dat is absoluut niet zo. Wel lijkt een kleine categorie autochtone jongeren gewelddadiger te worden: hooligans die onder invloed van alcohol en pillen over de schreef gaan. Zij krijgen forse straffen, net als bijvoorbeeld tasjesdieven.”

naar: de Volkskrant, 17 december 2009

In alinea 12 van ‘De misdaadparadox’ wordt de vraag gesteld of de criminaliteit onder jongeren stabiel blijft of dat de jeugd toch criminelere wordt.

- 4p **16** Leg uit hoe het antwoord op deze vraag in tekstfragment 2 past bij het antwoord op deze vraag in alinea’s 12 en 13 van ‘De misdaadparadox’.
Betrek beide teksten in de formulering van je antwoord.
Geef geen voorbeelden.
Gebruik maximaal 45 woorden

In de tekst ‘De misdaadparadox’ komen geregeld onderzoekscijfers voor.

- 1p **17** Hoe kan de algehele houding van de schrijvers tegenover onderzoekscijfers, zoals die blijkt uit deze tekst, het beste getypeerd worden?
- A** Onderzoekscijfers bevatten ‘harde feiten’ omtrent veiligheid, maar dienen met wantrouwen benaderd te worden.
 - B** Onderzoekscijfers weerspiegelen de werkelijkheid omtrent veiligheid en zijn dus beleidsbepalend.
 - C** Onderzoekscijfers zijn belangrijk voor de benadering van veiligheid, op voorwaarde dat ze door ervaringsdeskundigen gesteund worden.
 - D** Onderzoekscijfers zijn onmisbaar voor het denken over veiligheid, maar behoeven soms nuancering.
- 1p **18** Wat is de hoofdvraag waarop de tekst ‘De misdaadparadox’ een antwoord probeert te geven?
- A** Hoe kan het dat de cijfers aangeven dat er minder criminaliteit is, terwijl meer jongeren crimineel gedrag vertonen?
 - B** Hoe kan het dat de cijfers suggereren dat er meer jeugdcriminaliteit is, terwijl uit onderzoek blijkt dat dat niet zo is?
 - C** Hoe kan het dat er volgens de cijfers minder criminaliteit is, terwijl er meer geweldsdelicten zijn?
 - D** Hoe kan het dat mensen zich niet veiliger voelen, terwijl er volgens de cijfers minder criminaliteit is?

- 1p **19** Welke van onderstaande zinnen omschrijft het beste het tekstdoel van de tekst 'De misdaadparadox'?
- Het doel van deze tekst is vooral
- A** de lezer aan het denken te zetten over de beleving van veiligheid en de bevindingen uit onderzoek rondom het thema criminaliteit en veiligheid.
 - B** de lezer ervan te overtuigen dat het heersende onveiligheidsgevoel niet kan worden verklaard door de diverse cijfers over veiligheid en criminaliteit te vergelijken.
 - C** de lezer op de hoogte te stellen van de beleving van onveiligheid door burgers en de rol van jongeren bij geweldsdelicten en andere criminaliteit.
 - D** de lezer te stimuleren om het gevoel van onveiligheid niet al te serieus te nemen, gezien de verschillende elkaar tegensprekende onderzoeksgegevens.
- 1p **20** Welke van de onderstaande zinnen geeft de hoofdgedachte van de tekst 'De misdaadparadox' het beste weer?
- A** De cijfers rond criminaliteit en geweldpleging dalen al jaren, maar Nederlanders voelen zich toch steeds onveiliger door het geweld van jongeren op straat en een verminderde tolerantie voor criminaliteit.
 - B** Onderzoekers van het WODC stellen alles in het werk om een goed cijfermatig beeld te krijgen van de ontwikkelingen in de criminaliteit en de beleving ervan, maar onderrapportage maakt de uitkomsten onzeker.
 - C** Terwijl criminaliteit en geweldpleging de laatste jaren alleen maar minder zijn geworden, maken de gewone Nederlandse burgers zich toch steeds meer zorgen over de toename van de geweldspiraal.
 - D** Uit de onderzoeken naar structurele ontwikkelingen in de criminaliteit komt onvoldoende naar voren wat de invloed is van uitgaansgeweld en straatcriminaliteit op de beleving van geweld door burgers.

Bambi en het aah-gevoel

(1) Wanneer een mus tegen het raam vliegt en versuft op de grond valt, worden we overvallen door een 'aah'-gevoel. Het dier is zielig. Voor de meesten van ons is dat vanzelfsprekend, want we voelen met dieren mee. Dat verklaart ook de aversie die veel mensen hebben tegen jagers die herten en wilde zwijnen eerst bijvoeren om ze vervolgens af te schieten. Wie een hond afschiet omdat hij vlooiën heeft – het gebeurde indertijd met legerhond Rataplan in Uruzgan, want de vlooiën zouden ziektes kunnen overdragen – kan op kritiek rekenen. Zo gaan wij niet met dieren om. Zelfs als je geen bijzondere band met dieren hebt, wil je toch dat ze bescherming genieten. Het is akelig om ze te zien lijden.

(2) Dit 'aah'-gevoel is intrigerend, want het is een relatief nieuw verschijnsel. Vanaf de klassieke oudheid tot ver in de zeventiende eeuw bestond het niet of nauwelijks. In *Over dieren* beschrijft Aristoteles¹⁾ hoe wij dieren moeten zien: het zijn fascinerende, maar ook lagere wezens. Op de ladder van de natuur staan ze op de onderste treden,

vlak boven de planten en de dingen. Mensen kunnen denken. Mensen en goden staan boven dieren, omdat ze meer begrip hebben van de wereld. Zij kunnen die wereld ook aanpassen aan hun ideeën en wensen, bijvoorbeeld door landbouw. Aristoteles' ideeën hebben veel invloed op de christelijke traditie.

(3) Omdat het denken tot ver in de renaissance op een voetstuk staat, is er weinig belangstelling voor de dieren. Er valt niets van ze te leren. Van een oprechte betrokkenheid bij het lot van dieren is ook geen sprake. Dieren, zo leert de zeventiende-eeuwse Franse filosoof René Descartes bijvoorbeeld, hebben geen idee van wat goed of kwaad is. Daarom maakt het ook niet uit of je ze pijn doet – ze weten niet wat beter is: een pijnlijk of een pijnloos bestaan.

(4) De eerste serieuze betrokkenheid ontstaat pas bij de overgang van de zeventiende-eeuwse verlichting naar de achttiende-eeuwse romantiek. In de verlichting ontdekten wetenschappers dat het lichaam van de mens erg lijkt op dat van andere gewervelde dieren.

Onbekende dieren met opmerkelijk veel menselijke trekken – mensapen – worden aangevoerd uit de koloniën. Het besef dringt door dat alle gewervelde dieren, inclusief de mensen, eenzelfde zenuwstructuur hebben en vaak hetzelfde voelen. Langzamerhand begint men het gevoel van dieren serieus te nemen. Het doet er niet toe of dieren al dan niet kunnen nadenken over hun ellende, zeggen achttiende-eeuwse denkers als Jeremy Bentham en Jean-Jacques Rousseau; ze voelen toch? Bovendien, is voelen eigenlijk niet ook een vorm van nadenken? Heel voorzichtig tornen de denkers hiermee aan de heersende opvatting, de vermeende suprematie van de mens over het dier.

(5) De herwaardering van het dier vindt plaats tegen de achtergrond van een groeiende kritiek op het denken, dat in de verlichting zo belangrijk werd gevonden. Rousseau en zijn tijdgenoten vragen zich af wat hun dat eigenlijk heeft gebracht. Hun antwoord: een cultuur waarin ze zich in toenemende mate onbehaaglijk voelen. “We zijn vervreemd geraakt van ons lichaam en van de natuur, we hebben ons overgegeven aan de dwingelandij van een zogenaamd ‘hogere’ cultuur die ons schaamte- en schuldgevoelens aanpraat en ons zo allemaal ongelukkig maakt. Overal ligt de mens in de ketenen”, schrijft Rousseau. “In de natuur zijn dieren nog vrij en spontaan. Dieren lijden niet onder opgelegde normen en waarden. Op een bepaalde manier zijn dieren ‘vrijer’ dan wij. Zij hebben wat wij ook willen bereiken: spontaniteit, schaamteloosheid, authenticiteit. Zij zijn puur.” Vandaar ook Rousseaus motto: ‘Terug naar de natuur’.

(6) Rousseaus pleidooi valt in goede aarde. Overal in Europa en Amerika proberen mensen weer in contact te komen met hun natuur: ze willen weer

puur, authentiek en spontaan worden. Deze beweging leidt tot een lichaamscultus. Voor het eerst in de geschiedenis gaan mensen voor hun plezier wandelen, zonnebaden, picknicken, bergbeklimmen, baden en hardlopen. Door samen te vallen met het lichaam, hoopt de mens weer ‘zichzelf’ te worden. Dat ‘zelf’ is de dierlijke kant van ons bestaan, waarmee ons denken weer in contact moet komen. Naast Rousseau zijn ook negentiende-eeuwse denkers als Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche en Henry David Thoreau gefascineerd door dieren. In hun werk verschijnen de dieren regelmatig als zuivere, lichamelijke, authentieke, spontane en niet-gecorrumpeerde wezens.

(7) Rousseau is een van de eersten die kritiek hebben op onze omgang met dieren. We moeten ze niet trainen en zo veel mogelijk vrijlaten. Hij besluit zijn hond niet langer te commanderen. Het dier weet zelf wel wat goed is. Schopenhauer – steevast in gezelschap van zijn poedel Atman – is een van de eerste denkers die zich zorgen beginnen te maken over dierenleed in de veehouderij. Nietzsche valt in Turijn, waar hij volgens sommigen gek was geworden, een mishandeld paard om de nek. Het dier werd geslagen door de koetsier. Thoreau, die een tijdje in het bos gaat wonen om één met de natuur te worden, houdt een lofzang op een koe die uit zijn omheining breekt: “Die koe is weer even als de bizon die de Mississippi overtrekt. Deze heldendaad brengt in mijn ogen weer enige waardigheid in de kudde.”

(8) Het ‘aah’-gevoel krijgt hier een politieke dimensie: het dier hoort niet in de omheining van de menselijke beschaving te zitten. De natuur van het dier vereist dat het natuurlijk gedrag kan vertonen en niet opgesloten zit. Die natuurlijke behoeften laten zich

vertalen in natuurlijke rechten. Wij mensen horen ons te verheugen wanneer een dier die natuurlijke rechten claimt en voor de vrijheid kiest.

(9) Thoreau verwoordt een gevoel dat al langer leeft onder Europese denkers, maar dat tot dan toe geen groot issue is. Op het moment dat hij zijn essay schrijft, bestaat het pleidooi voor dierenrechten uit niet veel meer dan een zijdelingse opmerking van Rousseau, een klein onopgemerkt essay van David Hume en een losse opmerking in het werk van de Britse filosoof Jeremy Bentham. Die laatste schrijft in 1789, het jaar van de Franse Revolutie: “Er kan een dag komen waarop ook de rest van de dierlijke schepping die rechten krijgt die haar tot nu toe alleen konden worden onthouden door de hand van de tirannie.” Die dag is volgens Bentham nog ver weg.

(10) Toch wil dit voorzichtige pleidooi voor dierenrechten niet zeggen dat dieren nu écht als waarde op zich worden gezien. Wanneer mensen de zaak van de dieren bepleiten, doen ze dat toch vooral omdat dieren een symboolfunctie hebben. Thoreau prijst de koe die uit de omheining ontsnapt, omdat hij hoopt dat ook de mens zich ooit weet te bevrijden uit de ketenen van de cultuur. Schopenhauer is begaan met zijn hond omdat hij daarin zijn eigen lijden herkent. Deze houding ten opzichte van dieren komt ook tot uiting in het boek *Bambi* dat Felix Salten, pseudoniem van Siegmund Salzmänn, in 1923 publiceert.

Salzmänn is doordrongen van de verschrikkingen van de mechanisatie: mitrailleurs en gifgas hebben de Eerste Wereldoorlog doen uitlopen op een bloedbad en de lopende band houdt de fabrieksarbeider gevangen. En dan is er het opkomende antisemitisme. De beschaving zit op een dood spoor. Op een dag ontvlucht Salzmänn de stad

voor een korte vakantie. Hij trekt de bergen in. Hoog in de Alpen ontmoet hij het onderwerp van zijn beroemde boek: een jonge ree. Het diertje kijkt hem met grote ogen aan en Salzmänn weet: dit is de zuivere onschuld. Direct herkent hij in het dier een ideale romanfiguur. Terug in de stad begint Salzmänn aan *Bambi*, het boek dat hij een veelzeggende ondertitel meegeeft: *Ein Leben im Walde*. Het is een onmiskenbare verwijzing naar Thoreaus *Walden, or a Life in the Woods*.

(11) Het boek gaat over een jong hertje dat in de bossen opgroeit. Af en toe komen de stadsmensen met hun geweren. De moeder van Bambi wordt op een dag door hen gedood. Zelf weet Bambi te ontkomen en hij ontwikkelt zich na een periode van rouw tot ‘koning van het bos’. In het verhaal van Salzmänn is de mens een ‘Hij’, een man met wrede eigenschappen, die zich laat omringen door meelopende honden. ‘Hij’ is de grote gevreesde, in wie wij later Adolf Hitler kunnen herkennen. Bambi wordt later het symbool voor de Joodse mens die wordt opgejaagd door nazi’s. Salzmänn, zelf Jood, vlucht voor de nazi’s en komt daarbij in geldnood. Op aanraden van een Duitse collega verkoopt hij de rechten op *Bambi* voor slechts vijfduizend dollar aan Walt Disney.

(12) Bij de verfilming van het boek in 1942 doet Disney iets wat ongekend is: hij ontdoet het dier van alle symbolische kwaliteiten. Zijn film bevat geen enkele referentie naar het antisemitisme. Bambi staat niet langer model voor (mensen)leed. Het gaat Disney niet om de zielige stadsmensen of zielige Joden: het gaat hem om de figuur van Bambi zelf. Dat dier, dat zo op de mens lijkt, is zielig. Voor het eerst verschijnt het dier hier als zichzelf: als dier. Weliswaar spreekt zijn Bambi mensentaal en heeft het hertje

allerlei menselijke trekjes, maar dit dier staat niet langer louter model voor een bepaald soort mens. In Bambi herkent de kijker niet alleen de mens, maar ook het dier zelf. Bambi laat zien dat wat kinderen kunnen meemaken – hun moeder verliezen en opgejaagd worden – ook bij dieren voorkomt. Mens en dier delen een gevoeligheid voor dit soort zaken.

(13) Kinderen die Bambi zien, voelen een band met dieren die ongeveer het-

zelfde meemaken als zij. Ze kunnen zich in het dier inleven omdat er gevoelens zijn die mens en dier delen. Die gedeelde gevoelens maken het dier deelgenoot van de 'morele gemeenschap'. Kinderen die Bambi zien, beseffen dit vaak voor het eerst in hun leven. Het 'aah'-gevoel is daarmee compleet: we beseffen dat het dier kan lijden, net als wij. We delen iets: leven, gevoelens, mogelijkheden.

naar: Erno Eskens

uit: Filosofie Magazine 3, 2009

noot 1 Aristoteles (384 - 322 v.Chr.) was een Grieks filosoof en wordt met Socrates en Plato beschouwd als een van de invloedrijkste klassieke filosofen in de westerse traditie.

Tekst 2 Bambi en het aah-gevoel

- 19p **21** Maak een goedlopende samenvatting in correct Nederlands van maximaal **200** woorden van de tekst 'Bambi en het aah-gevoel'. Zorg ervoor dat deze samenvatting begrijpelijk is voor iemand die de oorspronkelijke tekst niet kent. Uit je samenvatting moet duidelijk worden:
- wat het 'aah'-gevoel ten aanzien van dieren inhoudt;
 - hoe men in de oudheid de verhouding tussen mens en dier zag en wat vooral als verschil tussen mens en dier werd gezien;
 - welke andere ontwikkelingen met betrekking tot (de kijk op) het dier vanaf de zeventiende eeuw volgden;
 - hoe een groeiende kritiek op het denken tot een herwaardering van het dier leidde;
 - met welke houding ten opzichte van dieren deze herwaardering samenging;
 - hoe twee twintigste-eeuwse uitbeeldingen van het dierenfiguurtje Bambi een ontwikkeling in de houding van de mens ten opzichte van het dier laten zien;
 - welk effect aan de meest recente uitbeelding van Bambi wordt toegeschreven.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.